

Het kennisarchief van Gebel Assioet al-gharbi:

het werk van het Duits-Egyptisch Assioetproject¹

Prof. Dr. Jochem Kahl (Freie Universität Berlin)
vertaling Bep Koek-Overvest

Wanneer men de kaart van Egypte bekijkt, dan springt de geleding van het landschap in de brede delta (Beneden-Egypte) en het lange, smalle Nijldal (Boven-Egypte) direkt in het oog (afbeelding 1). Nijlarmen, bergketens en woestijnen verdelen het land van nature en droegen er al in de oudheid toe bij dat het land op z'n laatst rond 2800 v.Chr. in regionale bestuurseenheden, zgn. nomen of gouwen werd ingedeeld.² Van deze gouwen waren er 20 aan het boven-Egyptische Nijldal toebedeeld en 22 aan de beneden-Egyptische Nijldelta. Elke gouw was ten tijde van de verenigde, centraal geregeerde staat weliswaar ondergeschikt aan de farao, maar had, zoals men tegenwoordig weet, zijn eigen goden, zijn eigen hoofdstad en ook zijn eigen mythen.³ In tijden van staatkundige verzwakking of zelfs het uiteenvallen van de staat (in de zogenoemde Tussentijden) kwamen deze regionaal-specifieke factoren des te sterker naar voren.

Bekijkt men de moderne geschiedschrijving van het oude Egypte, dan valt op, dat weliswaar verhoudingsgewijs veel over het Egyptische koningschap en over de centraal geregeerde staat, over Memfis en over Thebe onderzocht en geschreven werd, maar in vergelijking daarmee weinig over de afzonderlijke regio's van het land. Dit zou een ander licht kunnen werpen op de geschiedenis van Egypte omdat de afzonderlijke regio's minder afhankelijk waren van koningen en hun successen c.q. mislukkingen.

Sinds lange tijd zijn uit de omgeving van Assioet, 375 km ten zuiden van het huidige Cairo op de westoever van de Nijl gelegen, kunstwerken, architectonische en tekstuele getuigenissen bekend. Zij behoren weliswaar kwalitatief tot de meest hoogwaardige uit het oude Egypte en hebben dientengevolge ook in verhandelingen over oud-Egyptische kunst, architectuur of teksten ingang gevonden,

maar voor een regionale geschiedenis van Assioet werden zij echter nog niet benut. Tot nu toe zijn dus de regionale bijzonderheden van kunstzinnige en intellectuele voortbrengselen uit Assioet in vergelijking met andere streken in Egypte onvoldoende onderzocht. Onduidelijk is ook de wederzijdse invloed die enerzijds de residentie van de centraal geregeerde staat Egypte op Assioet heeft uitgeoefend en anderzijds die van Assioet op de residentie. Egyptologen hebben veelvuldig de hoge kwaliteit van de kunst-, architectuur- en handwerkproducten uit Assioet benadrukt, bijv. William Stevenson Smith voor het einde van de Eerste Tussentijd (21^e eeuw v.Chr.):

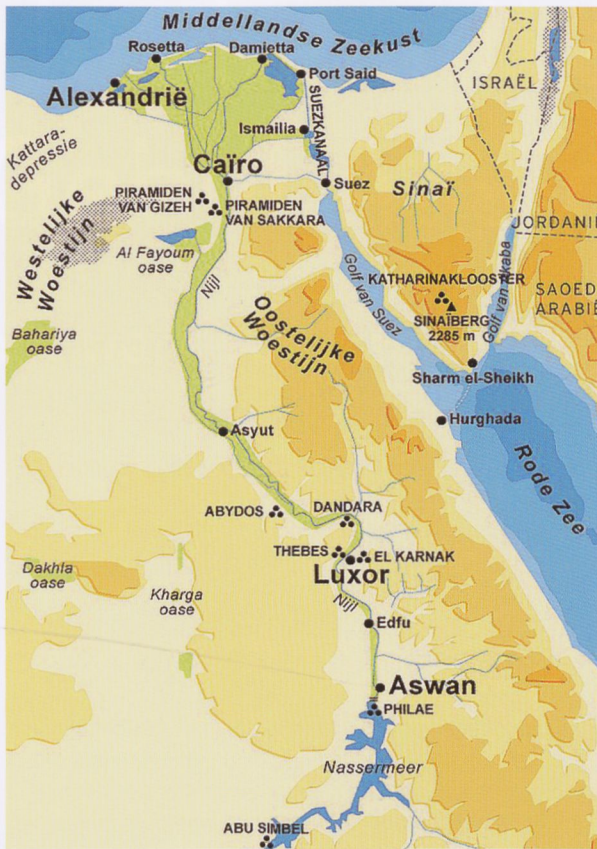
Toward the end of the First Intermediate Period the workmanship at Assiut was well ahead of anything else being produced at any other site except at Thebes.

1 Geredigeerde en geactualiseerde tekst van een voordracht bij de Egyptische ambassade in Berlijn van 2 februari 2012 (vgl. Jochem Kahl, "Das Wissensarchiv Gebel Assiut al-gharbi", in: Mamdouh Eldamaty (ed.), *Assiut-Tag. Ausgrabungsprojekt, Photoausstellung, Vorträge* (Berlin 2012) 8-31).

Het Assioetproject is een samenwerking van de Freie Universität Berlin, de Johannes Gutenberg-Universität Mainz en de Soham Universiteit. Mijn projectpartners Prof. Dr. Ursula Verhoeven, Prof. Dr. Mahmoud El-Khadragy, Prof. Dr. Mohamed Abdelrahim en ik danken de Egyptische Oudheidkundige Dienst voor de voortdurende uitstekende steun en samenwerking.

2 Voor het begin van het gouwenbestuur vgl. Eva-Maria Engel, "Die Entwicklung des Systems der ägyptischen Nomen in der Frühzeit", in: *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo* 62, 2006, 151-160.

3 Voor de mythen van Assioet vgl. "Ein mythologisches Handbuch der römischen Zeit": Jürgen Osing, "PSI inv. I 72: Manuale mitologico per i nomi VII - XVI dell' Alto Egitto", in: Jürgen Osing/Gloria Rosati (eds.), *Papiri geroglifici e ieratici da Tebtynis* (Firenze 1998) 143-150.

Afb. 1 Kaart van Egypte met Assioet. (bron internet)

(William Stevenson Smith, "A Painting in the Assiut Tomb of Hepzefa", in: *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo* 15, 1957, 223)

William C. Hayes stelde voor de vroege 19^e dynastie (vroege 13^e eeuw v.Chr.) vast:

During the early Nineteenth Dynasty the ancient Upper Egyptian town of Si'ut (modern Assioet) was the home not only of several well-to-do officials of the national administration, but also of an accomplished atelier of sculptors, to whose able hands we owe ... admirable pieces of private tomb statuary.

(William C. Hayes, *The Scepter of Egypt. A Background for the Study of the Egyptian Antiquities in The Metropolitan Museum of Art. Part II: The Hyksos Period and the New Kingdom (1675-1080 B.C.)* (New York 1959) 347-349).

Maar ook teksten uit Assioet werden en worden door egyptologen uit de 20^e en 21^e eeuw hoog gewaardeerd en zijn als klassiek te classificeren. De inscripties uit het graf van de gouvorst Djefaihapi I (graf I) uit circa 1930 v.Chr. zijn in Alan Gardiners *Middegyptische Grammatica*⁴ 282 keer geciteerd en daarmee vaker dan teksten uit welk ander graf uit het Middenrijk dan ook. Dit geldt tevens voor de meeste literatuur van deze tijd. Alleen het verhaal van Sinoeh, de geschiedenis van de welsprekende boer en de wijsheidsleer van Ptahhotep werden vaker door Gardiner aangehaald om correcte Egyptische taal en grammatica te verklaren.

Wat in de huidige tijd waar te nemen is, gold echter al in de

Afb. 2 Beeld van Sennowe, echtgenote van Djefaihapi I, gevonden in Kerma; Museum of Fine Arts, Boston. (foto Jan Koek)

oudheid: de oude Egyptenaren zelf schatten teksten uit Assioet bijzonder hoog in. In heel Egypte werden meer dan 2200 jaar teksten die in de graven van de gouvorsten van de Eerste Tussentijd en van het Middenrijk (21^e-19^e eeuw v.Chr.) in Assioet waren aangebracht, steeds weer

gebruikt en overgeleverd.⁵ Tekstgedeelten uit het graf van de gouv-vorst Djefaihapi I (12^e dynastie) en uit de graven van de gouvvorsten van de Eerste Tussentijd (Graf III, IV en V, 21^e eeuw v.Chr.) werden buiten Assioet tot in de 2^e eeuw na Chr. gecopieerd. Hoge ambtenaren zoals Senenmoet of Ipoe-emra (beiden 18^e dynastie, 15^e eeuw v.Chr.), Montoeëmhat of Ibi (25^e resp. 26^e dynastie, 7^e eeuw v.Chr.) gebruikten samenvattingen uit biografische voorschriften, liturgische teksten, verdragen en decaanlijsten uit Assioet in hun eigen graven. Bibliotheken sloegen de kennis uit Assioet op. In heel Egypte waren teksten in omloop, die uit Assioet afkomstig waren: in Thebe, Naga el-Hasaya (bij Edfoe), Memfis/Sakkara, Sais, Roda, Athribis, Kôm Abu Yasin, Tuna el-Gebel en Tebtynis. Assioet verbeeldde dus een deel van het culturele geheugen van de oude Egyptenaren, d.w.z. een deel van de opgeslagen kennis en de herinneringen aan het verleden, die specifiek voor een bepaalde cultuur zijn en door die ene cultuur in een altijd voortdurend proces haar identiteit scheidt.⁶

Volgens de huidige kennis is een bibliotheek uit de Romeinse tijd in Tebtynis in de Fajoem de laatste tastbare verblijfplaats van overgeleverde teksten uit Assioet. Hier werden papyri gevonden waarop teksten geschreven zijn, die uit graven in Assioet bekend zijn.⁷ Op grond van hun paleografie kunnen deze papyri in de 2^e eeuw na Chr. gedateerd worden.

Naast deze oud-Egyptische waardering van de culturele getuigenissen uit Assioet, werden deze in het buitenland ook hoog gewaardeerd. Beelden uit Assioet werden in Kerma en bij de Gebel Barkal in het huidige Soedan gevonden, evenals in Tell Hizin in Libanon.⁸ Vermoedelijk werden deze beelden tijdens de Tweede Tussentijd (16^e eeuw v.Chr.) getransporteerd naar het buitenland, waar deze beelden als prestigieus bezit golden (afbeelding 2). Niet alleen de zojuist genoemde tekstuele getuigenissen geven blijk van waardering buiten de regio, maar ook andere waarnemingen getuigen van het feit dat Assioet over regionale scholen beschikte. In Assioet werden sarcofagen in de periode van het Middenrijk (ca. 2020-1760 v.Chr.) van een bijzonder soort decoratie voorzien⁹, wat op een aanwijzing van een regionale school voor handwerkslieden duidt. Eigenaardigheden in het schrift wijzen op een regionale schrijversschool, het veelvuldig voorkomen van sarcofaagteksten, die alleen uit Assioet bekend zijn, duidt op een theologische school.¹⁰

Assioet mag dus met recht als kennisarchief aangeduid worden. De bibliotheken en tempels van de oude stad zijn tegenwoordig echter vele meters onder de moderne stad (afbeelding 3) begraven en niet toegankelijk.¹¹ De hoofd-

tempel van de stad was gewijd aan de god Wepwawet in de gestalte van een canide.¹² Bovendien waren er tempels voor Anoebis, Hathor, Osiris en Djehoeti, evenals cultussen voor andere goden en koningen.¹³

De hoofdbron voor het Assioet kennisarchief vormt de toentertijd in het westen van de stad gelegen berg Gebel Assioet al-gharbi (afbeelding 4)¹⁴, die sinds circa 3000 v.Chr., 5000 jaar doorlopend door de bewoners van de stad benut werd (en wordt) – voornamelijk als begraafplaats, maar ook als steengroeve, als toevluchtsoord, als gebedsplaats, als nederzetting voor kluizenaars, als standplaats voor kloosters en ook als militair kamp. De vondsten en conclusies die de berg levert, laten een veelzijdig beeld

-
- 4 Alan Gardiner, *Egyptian Grammar Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs* (Oxford 1957).
 - 5 Jochem Kahl, *Siut-Theben: zur Wertschätzung von Traditionen im alten Ägypten* (Probleme der Ägyptologie 13; Leiden – Boston – Köln 1999).
 - 6 Voor het culturele geheugen vgl. Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* (München 1992).
 - 7 Jürgen Osing, PSI inv. I 3 + pCarlsberg 305 + pTebt. Tait Add. 2 e PSI inv. I 4 + pCarlsberg 306 + pTebt. Tait Add. 3. "Copie delle iscrizioni nelle tombe di Assiut", in: Jürgen Osing/Gloria Rosati (eds.), *Papiri geroglifici e ieratici da Tebtynis* (Firenze 1998) 55-100.
 - 8 Jochem Kahl, *Ancient Asyut. The first synthesis after 300 years of research* (*The Asyut Project* 1; Wiesbaden 2007) 152.
 - 9 Harco Willems, *Chests of Life. A Study of the Typology and Conceptual Development of Middle Kingdom Standard Class Coffins* (Mededelingen en Verhandelingen van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap "Ex Oriente Lux" 25; Leiden 1988) 102. Marcel Zitzman, *The Necropolis of Assiut. A Case Study of Local Egyptian Funerary Culture from the Old Kingdom to the End of the Middle Kingdom* (Orientalia Lovaniensia Analecta 180; Leuven – Paris – Walpole 2010).
 - 10 Wolfgang Schenkel, "Eine Konkordanz zu den Sargtexten und die Graphien der 1. Person Singular", in: Harco Willems (ed.), *The World of the Coffin Texts. Proceedings of the Symposium Held on the Occasion of the 100th Birthday of Adriaan De Buck, Leiden, December 17-19, 1992* (Egyptologische Uitgaven 9; Leiden 1996) 124-125; Jochem Kahl, *Siut-Theben: zur Wertschätzung von Traditionen im alten Ägypten* (Probleme der Ägyptologie 13; Leiden – Boston – Köln 1999) 338-339.
 - 11 Sami Gabra, "Un temple d'Aménophis IV à Assiout", in: *Chronique d'Égypte* 6, 1931, 237-243.
 - 12 Jochem Kahl, *Ancient Asyut. The first synthesis after 300 years of research* (*The Asyut Project* 1; Wiesbaden 2007) 39-48.
 - 13 Jochem Kahl, *Ancient Asyut. The first synthesis after 300 years of research* (*The Asyut Project* 1; Wiesbaden 2007) 49-58.
 - 14 Jochem Kahl, *Ancient Asyut. The first synthesis after 300 years of research* (*The Asyut Project* 1; Wiesbaden 2007) 59-106.

Afb. 3 Het moderne Assioet. (foto: Fritz Barthel; © The Asyut Project)

Afb. 4 Gebel Assioet al-gharbi vanuit het oosten. (foto: Fritz Barthel; © The Asyut Project)

Afb. 5 Amforen uit Kanaän (laat Middenrijk/vroege Tweede Tussentijd; graf V). (foto: Fritz Barthel; © The Asyut Project)

zien van de continuïteit en complexiteit van het gebruik van de berg en zijn verschillende functies, maar maken het ook mogelijk conclusies te trekken over de stad Assioet, haar tradities, scholen en regionale bijzonderheden.¹⁵

De Gebel Assioet al-gharbi maakt het mogelijk een streekgeschiedenis over Assioet te schrijven en de bijzonderheden van de denkwijze en het werkmanschap van Assioet uit te werken en bijvoorbeeld hun verschillen in vergelijking met die van de residentie aan te tonen. Onderzoek in de laatste tien jaar heeft het volgende aan het daglicht gebracht:

- voor Assioet karakteristieke beelden¹⁶
- een tot nu toe onbekend gouvorstengraf (graf N13.1) uit het begin van het Middenrijk¹⁷
- specifiek lokale keramiektypes
- import uit het Egeïsche gebied, uit Voor-Azië (afbeelding 5), Gaza en Noord-Afrika.¹⁸

Graffiti uit het Nieuwe Rijk (ca. 1550-1079 v.Chr.) met literaire teksten (de Nijlhymne, de Leer van Cheti, de Loyaliteitsleer, de Leer van een man voor zijn zoon, de Leer van Amonemhat I, de Profetie van Neferti, Kemit, (dit is een soort compendium van woorden en zinnen voor een ambtenaar uit het Middenrijk) en tekeningen van dieren (afbeelding 6) werden op de muren van het graf N13.1 ontdekt,¹⁹ een voor Egypte tot dan unieke vondst. De vergoddelijking van de gouvorst Djefaihapi werd voor de eerste keer ontdekt en het verloop hiervan gerecon-

strueerd.²⁰ Zoölogische gegevens met betrekking tot de leef- en sterfomstandigheden van vele duizenden honden en jakhalzen (afbeelding 7/8), die als votiefgaven in een groot graf uit de Late Tijd (664-343 v.Chr.) en de Grieks-Romeinse tijd (332 v.Chr. – 395 na Chr.) waren begraven, werden gelicht en onderzocht.²¹ Het Assioet-project biedt nu een van de grootste, zo niet de grootste databank m.b.t. honden en jakhalzen in het oude Egypte (afbeelding 9). De reconstructie van het verloop van de gouvorsten in de Eerste Tussentijd en het Middenrijk werd verfijnd, nieuw beeld- en tekstmateriaal werd in hun graven gevonden (afbeelding 10).²²

-
- 15 Vgl. voorlopig Jochem Kahl, *Ancient Asyut. The first synthesis after 300 years of research (The Asyut Project 1; Wiesbaden 2007)* 3-20, 151-154.
 - 16 Zie voorlopig Silvia Prell, "Tomb of the Dogs area", in: Jochem Kahl et alii, "The Asyut Project: Eighth Season of Fieldwork" (2010), in: *Studien zur Altägyptischen Kultur* 40, 2011, 194-195.
 - 17 Mahmoud El-Khadragy, "Some Significant Features in the Decoration of the Chapel of Iti-ibi-iqer at Asyut", in: *Studien zur Altägyptischen Kultur* 36, 2007, 105-135.
 - 18 Vgl. Teodozja Rzeuska, "Pharaonic pottery, Asyut 2010", in: Jochem Kahl et alii, "The Asyut Project: Eighth Season of Fieldwork" (2010), in: *Studien zur Altägyptischen Kultur* 40, 2011, 199-209; Teodozja Rzeuska, "The Pottery, Asyut 2011", in: Jochem Kahl et alii, "The Asyut Project: Ninth Season of Fieldwork" (2011), in: *Studien zur Altägyptischen Kultur* 41, 2012, 209-233.
 - 19 Jochem Kahl, "Ein Zeugnis altägyptischer Schulausflüge", in: *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion* 211, 2006, 25-29; Ursula Verhoeven, "The New Kingdom Graffiti in Tomb N13.1: An Overview", in: Jochem Kahl / Mahmoud El-Khadragy / Ursula Verhoeven / Andrea Kilian (eds.), *Seven Seasons at Asyut. First Results of the Egyptian-German Cooperation in Archaeological Fieldwork. Proceedings of an International Conference at the University of Sohag, 10th - 11th October, 2009 (The Asyut Project 2; Wiesbaden 2012)* 47-58; Ursula Verhoeven, "Von der 'Loyalistischen Lehre' zur 'Lehre des Kairsu'. Eine neue Textquelle in Assiut und deren Auswirkungen", in: *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 136, 2009, 87-98.
 - 20 Jochem Kahl, "Regionale Milieus und die Macht des Staates im Alten Ägypten: Die Vergöttlichung der Goufürsten von Assiut", in: *Studien zur Altägyptischen Kultur* 41, 2012, 163-188.
 - 21 Vgl. Chiori Kitagawa, "The fauna materials from the surface survey in the central part of the Gebel Asyut al-gharbi", in: Jochem Kahl et alii, "The Asyut Project. Sixth Season of Fieldwork" (2008), in: *Studien zur Altägyptischen Kultur*, 38, 2009, 113-130.
 - 22 Jochem Kahl, *Ancient Asyut. The first synthesis after 300 years of research (The Asyut Project 1; Wiesbaden 2007)* 17, Fig. 8; Mahmoud El-Khadragy, "The Nomarchs of Asyut During the First Intermediate Period and the Middle Kingdom", in: Jochem Kahl / Mahmoud El-Khadragy / Ursula Verhoeven / Andrea Kilian (eds.), *Seven Seasons at Asyut. First Results of the Egyptian-German Cooperation in Archaeological Fieldwork. Proceedings of an International Conference at the University of Sohag, 10th - 11th October, 2009 (The Asyut Project 2; Wiesbaden 2012)* 31-46.

Afb. 6 Graffito uit het Nieuwe Rijk met voorstelling van een nijlpaard en de handtekening van de kunstenaar (graf N13.1). (foto: Jochem Kahl; © The Asyut Project)

Afb. 7 Dierenbotten uit het zgn. Graf van de Honden (opbrengst van drie dagen graven in 2012) (foto: Jochem Kahl; © The Asyut Project).

Maar niet alleen de faraonische tijd, ook de koptische en islamitische tijd werden en worden onderzocht. De woonplaats van de Koptische heilige Johannes van Lykopolis kon geïdentificeerd worden. Zoals nu op grond van de opgravingsresultaten wordt vermoed, leefde deze heilige in de 4^e eeuw na Chr. als kluizenaar, asceet en ziener in drie oude gouvorstengraven op de Gebel Assioet al-gharbi.²³ Uit heel Egypte, maar zelfs ook gezanten van keizer Theodosius kwamen naar hem toe om zich te laten genezen of de toekomst te laten voorspellen.²⁴ Keramiek uit de Mamelukentijd werd bestudeerd,²⁵ het herstelplan van het graf van een sjeich werd uitgevoerd.²⁶

En ook werd etnografisch onderzoek gedaan met betrekking tot het huidige Egypte.²⁷ Bovendien werden terreinverkenningen ondernomen en geologisch onderzoek uitgevoerd.²⁸

Naast deze nieuwe en veelbelovende successen van het veldonderzoek, die ertoe bijdragen Assioet in een model van regionale identiteit te verankeren, moet echter ook een ander aspect van het onderzoeksproject genoemd worden: het redden van de opgraving. Uitgangspunt van veel activiteiten van de onderzoekers op de Gebel Assioet

Afb. 8 Dierenmummie uit het zgn. Graf van de Honden (S12/st 1523). (foto: Fritz Barthel; © The Asyut Project).

Afb. 9 Stèle met Wepwawet, 20e dynastie, uit het Salakhanagraf; Berlijn, Neues Museum. (foto Jan Koek)

Afb. 10 Dr. Sameh Shafik bij epigrafisch werk in graf I. (foto: Jochem Kahl; © The Asyut Project)

- 23 Jochem Kahl, "Gebel Asyut al-gharbi in the First Millennium AD", in: Elisabeth O'Connell (ed.), *Egypt in the First Millennium AD: Perspectives from new fieldwork* (Orientalia Lovaniensia Analecta, Leuven, in preparation).
- 24 Jochem Kahl, *Ancient Asyut. The first synthesis after 300 years of research* (The Asyut Project 1; Wiesbaden 2007) 138-140.
- 25 Abd el-Naser Yasin, "An Overview of Islamic Pottery", in: Jochem Kahl / Mahmoud El-Khadragy / Ursula Verhoeven / Andrea Kilian (eds.), *Seven Seasons at Asyut. First Results of the Egyptian-German Cooperation in Archaeological Fieldwork. Proceedings of an International Conference at the University of Sohag, 10th - 11th October, 2009* (The Asyut Project 2; Wiesbaden 2012) 119-127; Abd el-Naser Yasin, "The Islamic Pottery Discovered in the Area of the Western Mountain in Assiut": Publication and Study, in: *Annales islamologiques* 44, 2010, 126-168 (Artikel in het Arabisch).
- 26 Cornelia Goerlich (ongepubliceerd); vgl. voorlopig Jochem Kahl / Mahmoud El-Khadragy / Ursula Verhoeven / Andrea Kilian (eds.), *Seven Seasons at Asyut. First Results of the Egyptian-German Cooperation in Archaeological Fieldwork. Proceedings of an International Conference at the University of Sohag, 10th - 11th October, 2009* (The Asyut Project 2; Wiesbaden 2012) Taf. 38.
- 27 Tina Beck, "Ägypten ist wichtig für die Welt. Die lokalen Arbeiter des deutsch-ägyptischen „Assiut-Projects“", in: Wolfgang Leitmeyer / Simone Heimann (eds.), *Ägyptens Schätze entdecken. Meisterwerke aus dem Ägyptischen Museum Turin* (München - London - New York 2012) 52-53.
- 28 Rosemarie Klemm / Dietrich D. Klemm, *Stones & Quarries in Ancient Egypt* (London 2008), 112-115 met waarnemingen, die zij tijdens hun onderzoeksverblijf in Assiuet in 2005 konden maken.

Afb. 11 Graf III, IV en V met de vernielde graffaçaden ten gevolge van werkzaamheden in de steengroeven tijdens de 19e eeuw. (foto: Fritz Barthel; © The Asyut Project)

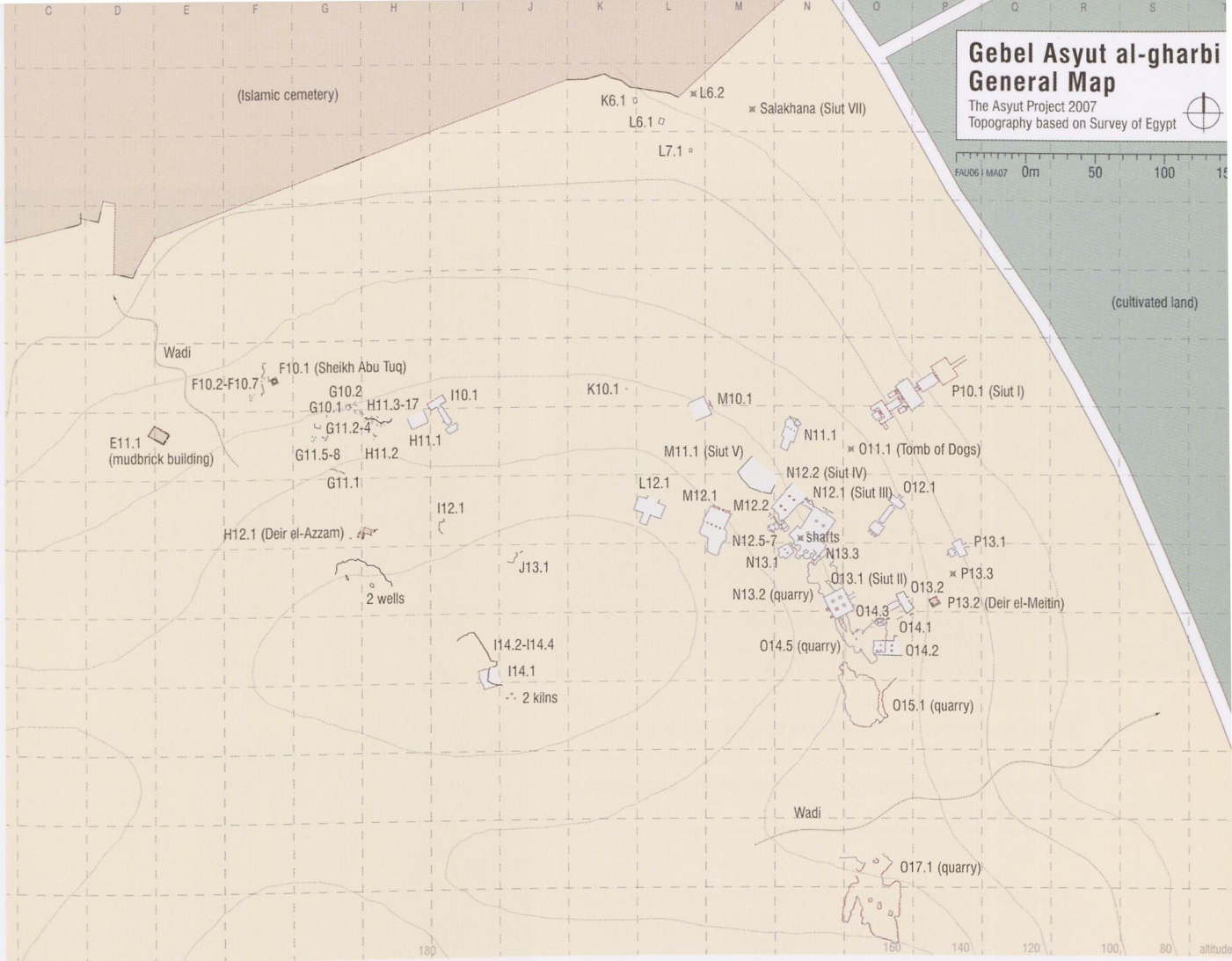
Afb. 13 (rechts) Graf I, detail van de tien contracten, geschreven op de muur van de grote dwarshal. Djefaihapi I maakte deze contracten met de priesters van de tempel van Wepwawet, de tempel van Anoebis en de werklieden van de necropolis van Assioet. (foto: Fritz Barthel; © The Asyut Project).

Afb. 12 Graf I, het grootste rotsgraf uit het Middenrijk, 12e dynastie, hoogte tot 11 m; originele lengte in de berg: 70 m; tegenwoordig: 55 m. (foto: Fritz Barthel; © The Asyut Project).

el-gharbi is het behoud van de bedreigde monumenten. Voor de eerste keer werden architectuur, inscripties, decoraties en vondsten van de grote gedecoreerde graven van de Eerste Tussentijd en het Middenrijk, zoals van veel andere bouwwerken, getrouw gedocumenteerd naar het origineel (afbeelding 11-13). Beelden en teksten werden als facsimile's opgenomen, architectuurontwerpen met behulp van een

Afb. 14 Plattegrond van Gebel Assioet al-gharbi met de belangrijkste structuren. (© The Asyut Project)

“totaalstation” opgesteld. Een plattegrond van Gebel Assioet al-gharbi werd voor de eerste keer gepubliceerd (afbeelding 14).

Reden voor dit reddingsplan, d.w.z. voor het veilig stellen van de documentatie en voor het scheppen van onontbeerlijke fundamenteën van het onderzoek, zijn de verwoestingen die de berg vooral in de 19^e eeuw als steengroeve moest ondergaan, maar ook de opgravingsactiviteiten van archeologen in het begin van de 20ste eeuw.

Enorme bergen met puin ten gevolge van werkzaamheden in steengroeven en van vroegere opgravingen drukten hun stempel op het huidige beeld van de berg. Reisverhalen uit de 18^e eeuw schilderden de Gebel Assioet el-gharbi nog als een verhoudingsgewijs intact landschap met vele grote graven. Dit beeld veranderde compleet in de 19^e eeuw. Tegen het eind van de 18^e eeuw en in de gehele 19^e eeuw werd de Gebel Assioet al-gharbi systematisch door

werk in steengroeven vernield.²⁹ Figuurlijk gesproken trok het werk in de steengroeven de huid en het vlees van de berg af en liet alleen het gebeente over. Jean-François Champollion, degene die de hiërogliefen ontcijferde, sprak naar aanleiding van zijn bezoek in Assioet in 1828 over skeletten van de graven die alleen nog herkenbaar zijn.³⁰ Overal op de berg werden al bewerkte steenblokken uit de graven gebroken: façaden, zuilen en architraven dienden als gemakkelijk, want al geprefabriceerd, bouwmaterial voor moderne bouwplannen. De façaden van de graven van de gouvvorsten uit de Eerste Tussentijd werden compleet weggeblazen; nu nog zijn de boorgaten

29 Jochem Kahl, *Die Zeit selbst lag nun tot darnieder. Die Stadt Assiut und ihre Nekropolen nach westlichen Reiseberichten des 17. bis 19. Jahrhunderts: Konstruktion, Destruktion und Rekonstruktion* (The Asyut Project 5, Wiesbaden 2013, in print).

30 Jean-François Champollion, *Notices descriptives* (reprint, Genève 1974) 469.

Afb. 15 Museum in Assioet, overzicht zaal. (foto Jan Koek)

Afb. 16 Museum in Assioet, mummiecartonnage met Anoebis. (foto Jan Koek)

zichtbaar die met buskruit of dynamiet gevuld werden om het gesteente op te blazen. Maar ook hele bergheellingen werden geëxploiteerd. Op verscheidene trappen van de terrasvormig aangelegde berg is 10-15 m. van zijn buitenste laag onherstelbaar verloren en daarmee zijn ook telkens de voorste ruimten van de grote graven evenals talloze kleine graven verwoest.

Een taak van het huidige onderzoekproject is de reconstructie van deze verwoeste bergdelen. Zo gelukte het bij de graven I en II uit de 12^e dynastie (20^e eeuw v.Chr.) de voorruimten zowel door archeologische aanwijzingen als ook met behulp van oude reisverhalen te reconstrueren.³¹

Een andere vorm van exploitatie leed de Gebel Assioet al-gharbi door opgravingen. Vonden illegale opgravingen, dus schatgraven, vermoedelijk in alle tijden op de Gebel Assioet al-gharbi plaats, zo volgde in het begin van de 20ste eeuw de geautoriseerde toeëigening van de archeologische vindplaats Gebel Assioet el-gharbi! Alleen al tussen 1903 en 1914 vonden vier grotere legale opgravingen op de berg plaats, geleid door de Fransen Émile Chassinat en Charles Palanque (1903), de Italiaan Ernesto Schiaparelli (1905-1913), de Engelsman David George Hogarth (1906-1907) en de Egyptenaar Ahmed Bey Kamal (1913-1914). De activiteiten van Ernesto Schiaparelli op de Gebel

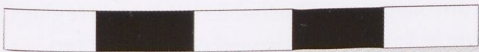

Assioet al-gharbi worden tegenwoordig nog in Italië als "vruchtbare opgravingscampagnes" (*fruttuose campagne di scavo*) gekenschetst, die buitengewoon materiaal uit het Oude Rijk, de Eerste Tussentijd en het Middenrijk aan het licht gebracht hebben.³² Inderdaad leverden de opgravingen 4.437 vondsten, resp. vondstgroepen op, die daarmee 26 % van de Egyptische collectie van het Egyptisch Museum in Turijn vormden. Zij vormen volgens huidig inzicht, het internationale niveau van deze collectie. Deze visie wordt onderstreept met betrekking tot de goede conservering, de thematiek, de originaliteit en het spectaculaire effect van verscheidene objecten, maar toch moet de vraag gesteld worden over de wetenschappelijke waarde. Hoe verheugd men ook zijn mag, dat zoveel objecten uit de Italiaanse opgravingen in Assioet bekend zijn, zo beklagenswaardig is het onherstelbare verlies aan vondstcontexten en bevindingen, die het veldwerk in Gebel Assioet al-gharbi tussen 1905 en 1913 met zich meebracht. Praktisch alle vondsten wachten nog altijd op hun weten-

Afb. 17 Bal van palmvezels (S05/65). (foto: Jochem Kahl; © The Asyut Project)

Afb. 18 Nijlpaardfiguurtje van klei (S10/4). (foto: Fritz Barthel; © The Asyut Project)

schappelijke bewerking – als tentoonstellingsobjecten in musea of als voorwerpen in een museumdepot is hun vondstcontext verloren gegaan – en hun wetenschappelijke getuigenis is verdwenen. De systematische exploitatie van de berg diende uitsluitend om zoveel mogelijk objecten te vinden en de uitbreiding van de Turijnse museumcollectie. Men negeerde echter de architectuur waarin de vondsten ingebed waren, de bijzondere ligging en de relatie van de objecten tot elkaar. De vondstcontext van de Turijnse voorwerpen uit Assioet ging dientengevolge onherroepelijk verloren en daarmee een deel van de geschiedenis.³³

Niet veel beter verging het de Gebel Assioet al-gharbi door de opgravingen van David George Hogarth, een Engelse archeoloog, die op de Gebel Assioet al-gharbi in de winter van 1906/07 met deels twijfelachtige methoden werkte. In opdracht van het Brits Museum groef hij objecten op die naar Londen gebracht werden. Hij gebruikte daarbij zelfs dynamiet om zijn doelen te bereiken! Ook hij was alleen uit op bijzondere objecten ter vergroting van het museumbestand en net als Schiaparelli, publiceerde hij ook de uitkomsten van zijn opgravingen niet.³⁴

- 31 Eva-Maria Engel/Jochem Kahl, "Die Grabanlage Djefaihapis I. in Assiut", in: Joanna Popielska-Grzybowska/Olga Białostocka (eds.), *Proceedings of the Third Central European Conference of Young Egyptologists. Egypt 2004: Perspectives of Research. Warsaw 12-14 May 2004*; Meike Becker, "The Reconstruction of Tomb Siut II from the Middle Kingdom", in: Jochem Kahl / Mahmoud El-Khadragy / Ursula Verhoeven / Andrea Kilian (eds.), *Seven Seasons at Asyut. First Results of the Egyptian-German Cooperation in Archaeological Fieldwork. Proceedings of an International Conference at the University of Sohag, 10th-11th October, 2009* (The Asyut Project 2, Wiesbaden 2012) 69-90.
- 32 Elvira D'Amicone / Massimiliana Pozzi Battaglia (eds.), *Egitto mai visto. La montagna dei morti: Assiut quattromila anni fa* (Trento: Castello del Buonconsiglio, monumenti e collezioni provinciali 30 maggio – 8 novembre 2009) (Trento: Castello del Buonconsiglio 2009) 15.
- 33 Cf. Jochem Kahl, review of Elvira D'Amicone / Massimiliana Pozzi Battaglia (eds.), *Egitto mai visto. La montagna dei morti: Assiut quattromila anni fa* (Trento: Castello del Buonconsiglio, monumenti e collezioni provinciali 30 maggio – 8 novembre 2009) (Trento: Castello del Buonconsiglio 2009), in: *Orientalistische Literaturzeitung* 108, 2013 pp. 371-373.
- 34 Donald Paul Ryan, *The Archaeological Excavations of David George Hogarth at Asyut, Egypt* (Cincinnati 1988); vgl. Ook Marcel Zitman, *The Necropolis of Assiut. A Case Study of Local Egyptian Funerary Culture from the Old Kingdom to the End of the Middle Kingdom* (Orientalia Lovaniensia Analecta 180; Leuven – Paris – Walpole, MA 2010) 45 – 69, die naar mijn mening Hogarths werkwijze echter te positief waardeert.

Afb. 19 Reiniging van een hoofdje van een figuur van een houten model door Egyptische restauratoren. (foto: Fritz Barthel; © The Asyut Project)

De in 1903 door Émile Chassinat en Charles Palanque uitgevoerde Franse opgravingen zijn weliswaar de enige, die in een afsluitende publicatie eindigden,³⁵ maar ook deze opgraving stond onder een slecht gesternte voor de archeologische vindplaats Gebel Assioet al-gharbi. Émile Chassinat en Charles Palanque publiceerden 26 graven uit de Eerste Tussentijd en het Middenrijk, d.w.z. uit de 21ste – 19e eeuw v.Chr., die allemaal binnen het gebied van het Koptische klooster Deir el-Meitin te lokaliseren zijn. Om deze graven te bereiken, werden echter zeer waarschijn-

lijk resten van het Koptische klooster verwijderd, zonder deze te documenteren.³⁶

Palanque bericht nog slechts in een artikel over activiteiten in andere gedeelten van de necropolis,³⁷ hoewel tegenwoordig bekend is, dat veel meer graven door de Franse archeologen onderzocht werden – alle wederom zonder wetenschappelijke documentatie.

De Egyptische archeoloog Ahmed Bey Kamal³⁸ (1851-1923) tenslotte werkte kort voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog als opgraver voor de privé verzamelaar Sayed Bey Khashaba in Assioet. Kamal publiceerde van zijn werk slechts een overzicht van zijn vondsten, dat bovendien onvolledig is.³⁹ Khashaba stichtte een regionaal museum in Assioet, waarin veel van de objecten

terechtkwamen. Het museum bleek nochtans een onveilige plaats te zijn: de meeste voorwerpen kwamen na korte of langere tijd op de kunstmarkt terecht en werden naar Europa en Amerika verkocht.⁴⁰ Slechts een klein gedeelte van de collectie is tegenwoordig nog in Assioet aanwezig (afbeelding 15/16).

Dit overzicht van de ongelukkige opgravingsgeschiedenis van Assioet maakt duidelijk hoe belangrijk het huidige onderzoekproject voor de stad en de Gebel Assioet al-gharbi is. Werk in de steengroeven is nu op de berg gelukkig geheel verboden en komt ook niet meer voor. Maar jaar na jaar vinden er nog steeds (pogingen tot) grafroof plaats. De bewaking door de Egyptische Oudheidkundige Dienst leverde gedurende de laatste tien jaren verscheidene schietpartijen met grafrovers op, waarbij ook mensen

gewond werden. Verder dragen regenval, de werking van de zon en vleermuizen aan de beschadiging van de monumenten bij.

De exacte documentatie van de vondsten en plaatselijke bevindingen, de conservering en restauratie van het blootgelegde materiaal door restauratoren van de Egyptische Oudheidkundige Dienst (afbeelding 17-19), de overhandiging van alle vondsten aan de Egyptische Oudheidkundige Dienst en haar opslag in staatsmagazijnen, evenals de wetenschappelijke, maar ook populair-wetenschappelijke publicaties van de opgravingsresultaten zijn solide fundamenten om de Gebel Assioet al-gharbi en Assioet als cultuurplaatsen in de herinnering van de mensheid terug te roepen.

35 É. Chassinat/Ch. Palanque, *Une campagne des fouilles dans la nécropole d'Assiout* ("Mémoires publiés par les membres de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire 24; Le Caire 1911").

36 Voor de tegenstrijdige discussie cf. É. Chassinat/Ch. Palanque, *Une campagne des fouilles dans la nécropole d'Assiout* ("Mémoires publiés par les membres de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire 24; Le Caire 1911") 3. De huidige situatie ter plaatse laat er weinig twijfel over bestaan, dat Koptische bouwwerken zonder documentatie vernield werden.

37 Charles Palanque, "Notes de fouilles dans la nécropole d'Assiout", in: *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 3, 1903, 119-128.

38 Voor de persoon cf. Donald Malcolm Reid, *Whose Pharaohs? Archaeology, Museums, and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I* (Cairo 2002), 186-212.

39 Ahmed Bey Kamal, "Fouilles à Deir Dronka et à Assiout" (1913-1914), in: *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte* 16, 1916, 65-114; Henri Wild, "Note concernant des antiquités trouvées, non à Deir Dronka, mais dans la nécropole d'Assiout", in: *Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale* 69, 1971, 308, Anm. 1.

40 Cf. Donald Malcolm Reid, *Whose Pharaohs? Archaeology, Museums, and Egyptian National Identity from Napoleon to World War I* (Cairo 2002) 204, 210-211.